

Miroslav Valeš

Jazyková diverzita a jazyková politika v Ekvádoru

Language diversity and language policy in Ecuador

ABSTRACT: Ecuador is a country with rich cultural and linguistic diversity. However, this diversity has been endangered due to contact between indigenous languages and Spanish. The objective of this paper is to describe the languages and language policy of Ecuador. Attention is devoted mainly to the indigenous languages and to the possibility of their revitalization. The text surveys their sociolinguistic situation and vitality. The indigenous languages are divided into three groups in accordance with the geography of the country: kichwa (highlands), languages of the Pacific coast and languages of the Amazon lowlands. The paper also discusses the general language policy of the country that has recently changed in favor of linguistic diversity but which has not been able to change the negative attitude towards indigenous languages. Regarding language planning, the absence of a consistent policy unfortunately favors a language shift to Spanish rather than the revitalization of the indigenous languages.

Key words: language policy, language planning, languages of Ecuador, language and cultural diversity, identity

Klíčová slova: jazyková politika, jazykové plánování, jazyky Ekvádoru, jazyková a kulturní diverzita, identita

1. Úvod

Ekvádor patří rozlohou k jedné z nejmenších jihoamerických zemí, avšak nalezneme zde významnou geografickou, kulturní a především jazykovou diverzitu. Ještě před příchodem Evropanů dobyli horské oblasti současného Ekvádoru Inkové a rozšířili zde svůj mateřský jazyk, kichwa, který se stal lingua franca celého rozsáhlého impéria (Haboud, 1998). V Ekvádoru se však zachovalo také mnoho dalších původních jazyků, kterými mluví etnické skupiny obývající zejména pralesy na západě a na východě od And. Při pohledu na Loukotkovu mapu indiánských jazyků (Loukotka, 1968) zjistíme, že tyto jazyky patří k různým jazykovým rodinám a stejně tak jejich mluvčí vykazují vysokou kulturní rozmanitost. Tato jazyková diverzita je však bezprostředně ohrožena, jelikož dominantní postavení španělštiny v roli oficiálního jazyka a jazyka interkulturní komunikace přivedla všechny původní jazyky do situace různého stupně ohrožení. Cílem následujícího textu je podat přehled o jazykové rozmanitosti Ekvádoru a nastínit situaci ohledně jazykové politiky a revitalizace jazyků.¹ Pozornost bude

¹ V otázkách terminologie jsou preferovány původní nepočesštěné názvy jazyků i v případě, kdy existuje běžný český ekvivalent, např. kichwa namísto kečuština nebo kečuánština, shuar namísto šuárština. Důvodem

věnována především původním jazykům, přičemž španělština bude ve většině případů zmíněna jako jazyk, se kterým jsou původní jazyky v kontaktu.

Podle ústavy nalezneme v Ekvádoru tři kategorie jazyků: (1) jazyk oficiální: španělština, (2) oficiální jazyky interkulturní komunikace: španělština, kichwa a shuar a (3) ostatní původní jazyky, které jsou oficiálními pro etnika v jimi obývaných oblastech. Ačkoli je stejný termín „oficiální“ použit u všech tří kategorií, reálný status jazyků se výrazně liší. Zatímco španělština je skutečně jazykem úředním i jazykem interkulturní komunikace, u ostatních jazyků, včetně kichwa, se jedná spíše o symbolické uznání jejich statusu, neboť na úrovni úřední komunikace používány nejsou. Toto dominantní postavení španělštiny ohrožuje ostatní jazyky, dochází k asimilaci a všem minoritním jazykům v Ekvádoru proto hrozí zánik.

Procesy, které spadají do kategorie jazykového plánování, jsou tradičně (Kloss, 1969) rozdělovány na plánování statusové a plánování korpusové. V Ekvádoru se jak statusové, tak korpusové plánování dotýká v menší či větší míře všech jazyků. Ohledně statusového plánování je důležité zmínit především vývoj statusu původních jazyků v ústavách Ekvádorské republiky. Ústava není jediným dokumentem, kterým se realizuje statusové plánování, ale jako základní dokument státu vymezuje obecný rámec a pozici jazyků ve společnosti. Tento základní status se poté odráží například ve vzdělávacím systému a ovlivňuje prestiž původních jazyků. Korpusové plánování jako cílený proces zásahu do podoby jazyka zahrnuje například standardizaci a modernizaci slovní zásoby (Nekvapil, 2010, s. 58). Tyto procesy nalezneme jak v ekvádorské španělštině, tak u původních jazyků. Zatímco u španělštiny se jedná o kodifikační procesy na úrovni všech španělsky mluvících zemí, koordinované Ekvádorskou akademií španělského jazyka (Academia Ecuatoriana de la Lengua), u původních jazyků si korpusové plánování klade mnohem elementárnější cíle, například stanovení jednotné ortografie nebo vytvoření základního slovníku či gramatiky. Všechny původní jazyky, kromě kichwa, se nachází na samém začátku jazykové kultivace a zpravidla nedisponují ani základním věrohodným popisem.

Je důležité vyzdvihnout, že procesy jazykového plánování mohou přispět i k revitalizaci původních jazyků. Co se týče statusového plánování, jedním z problémů původních jazyků je právě nízká společenská prestiž, pocit méněcennosti, který byl v mluvčích vypěstován systematickou snahou o vymýcení těchto jazyků v minulosti. Ovlivňování statusu těchto jazyků, jejich výuka v bilingvních školách, jejich užití při oficiálních příležitostech může být jedním z faktorů jejich podpory. Korpusové pláno-

je skutečnost, že pro většinu zmiňovaných jazyků český ekvivalent neexistuje. Bylo by proto nutné buď odpovídající český ekvivalent vytvořit, nebo používat některé jazyky v počeštěné verzi a jiné ve verzi původní, což by působilo v textu nekonzistentně. Původní názvy jazyků respektují v maximální míře úzus běžný v Ekvádoru, a z tohoto důvodu je preferováno označení kichwa oproti běžnějšímu quichua. U mnohých jazyků však neexistuje dostatečný konsensus v otázce jejich označení, v těchto případech je zpravidla preferován termín, který se nejčastěji objevuje v novějších publikacích obecného přehledového charakteru, jakými jsou: Atlas de las Lenguas del Mundo en Peligro (Moseley, 2010), Atlas sociolingüístico de pueblos indígenas en América Latina (dále v textu jako UNICEF – FUNPROEIB Andes, 2009), Ethnologue: Languages of the World (Lewis – Simons – Fennig, 2013), Diccionario etnolingüístico y guía bibliográfica de los pueblos indígenas sudamericanos (Fabre, 2005).

vání může přispět ke standardizaci těchto jazyků, která by umožnila šíření psaných materiálů a jejich pronikání do společenského života ve formě literatury atd. Podíváme-li se na Fishmanovu osmistupňovou stupnici narušení jazyků² (Fishman, 1991, s. 87–111), zjistíme, že se všechny původní jazyky pohybují přibližně mezi stupněm 5 a 8, vykazují tedy vysoký stupeň ohrožení. Je evidentní, že revitalizace a jazykové plánování by proto měly být prioritou všech původních jazyků Ekvádoru, které se ocitly v situaci ohrožení (stupně 5–7). Bohužel u některých jazyků připadá v úvahu pouze dokumentace, jelikož mezigenerační přenos již přestal fungovat, stupeň narušení je příliš vysoký (stupeň 8) a na revitalizaci je s největší pravděpodobností příliš pozdě.

2. Přehled a klasifikace jazyků

V současné době napočítáme v Ekvádoru přibližně 13 až 15 jazyků, které patří do devíti různých jazykových rodin. Mohlo by se zdát, že počet jazyků lze určit relativně přesně a počet mluvčích těchto jazyků alespoň přibližně, ale situace je poněkud složitější. V prvním případě narazíme na vymezení jednotlivých jazyků a jejich odlišení od jazyků příbuzných. Jedná se o obecný lingvistický problém odlišení jazyka od dialektu. V této otázce by měl být jedním z hlavních faktorů názor uživatelů, avšak tento problém obvykle nepatří mezi jejich priority, a proto se v některých případech jedná spíše o koncepty lingvistů, antropologů, eventuálně i misionářů. Z tohoto důvodu existují nejasnosti především u jazyků paikoka a shiwiar. Paikoka je v některých publikacích (Lewis – Simons – Fennig, 2013) rozdělen na dva odlišné jazyky podle etnik Secoya a Siona, zatímco shiwiar bývá někdy (Lewis – Simons – Fennig, 2013; Fabre, 2005) spojován s achuar (achuar-shiwiar) z důvodu jazykové podobnosti. V případě počtu mluvčích jednotlivých jazyků se setkáme s ještě závažnějšími komplikacemi. Odlišení etnické populace a počtu mluvčích daného jazyka je otázkou prakticky neřešitelnou. V důsledku kontaktu se španělštinou dochází u všech etnik k postupnému bilingvistu a následnému opouštění vlastního jazyka. Z tohoto důvodu mnoho mladších příslušníků těchto etnik již nemluví jazykem svých předků nebo jím mluví pouze částečně. Rozhodnutí, kdo je ještě mluvčím jazyka a kdo již ne, není snadné ani v teoretické rovině. Při praktickém sčítání se potom jedná o úkol zcela neřešitelný. Následující tabulka 1 dává proto pouze ilustrativní a velice přibližný náhled na jazykovou rozmanitost Ekvádoru. Jednotlivé položky budou ještě nadále diskutovány a bude zároveň upřesněna jejich věrohodnost. Stejně tak budou upřesněny názvy jednotlivých jazyků.

I letmý pohled na uvedenou tabulku nám prozradí dvě základní charakteristiky jazykové situace v Ekvádoru. První z nich je jazyková rozmanitost a druhou je nízký počet mluvčích velké většiny jazyků. Ačkoli nízký počet mluvčích nemusí automaticky znamenat vysoký stupeň ohrožení a výjimečně existují i malé stabilní komunity mluvčích, v případě výše uvedených jazyků se jedná o nestabilní stav nahrazování původních jazyků španělštinou. Mluvíme-li o ohrožení jazykové diverzity, mluvíme

² GIDS (Graded Intergenerational Disruption Scale), stručnou informaci o této stupnici podávají Nekvapil – Sloboda – Wagner (2009, s. 54) a Nekvapil (2010, s. 62–63).

Tab. 1: Počet mluvčích jednotlivých jazyků v Ekvádoru

jazyková rodina ³	etnikum	jazyk	počet mluvčích / etnická populace		
			CONAIE ⁴ 1990/2008	UNICEF ⁵ 2009	Ethnologue ⁶ 2013
indoevropská		španělština			13 200 000 ⁷
quechua	Kichwa	kichwa	3 060 000	499 292	1 483 800 + 20 000
barbacoa	Awa	awapit	1 600	2 350	2 000
	Chachi	cha'palaa	4 000	7 131	9 500
	Tsachila	tsa'fiki	2 000	2 021	2 300
choco	Epera	sia pedee	150	112	50
jívaro	Achuar ⁸	achuar	500	3 641	2 000
	Shiwiar	shiwiar	700	720	
	Shuar	shuar	40 000	48 989	46 700
tukano	Secoya	paikoka	1 000	400/544	550
	Siona				250
		teteté	neuveдено	neuveдено	zaniklý
záparo	Zápara	záparo	100–200	192/346	1/170
	Andoa	andoa-shimigae	60	neuveдено	neuveдено
izolovaný ⁹	Cofán	a'ingae	800	379/1194 989/1044	800
izolovaný	Waorani	wao terero	2 000	1 678	1 650

tím zároveň o ohrožení kulturní rozmanitosti. Vztah jazyka a kultury příhodně charakterizuje J. Fishman:

„The most important relationship between language and culture that gets to the heart of what is lost when you lose a language is that most of the culture is in the language and is expressed in the language. Take it away from the culture, and you take away its greetings, its curses, its praises, its laws, its literature, its songs, its riddles, its proverbs, its cures, its wisdom, its prayers. The culture could not be expressed in any other way.“ (Fishman, 1996a, s. 72)

Jestliže vnímáme jazykovou, a tím i kulturní diverzitu jako pozitivní hodnotu, potom budeme pozitivně vnímat i snahy o zachování co největšího počtu jazyků.

³ Zařazení do jazykových rodin je uvedeno podle Fabre (2005).

⁴ Confederación de Nacionalidades Indígenas de Ecuador, data uvedena podle Haboud (2010).

⁵ UNICEF – FUNPROEIB Andes (2009).

⁶ Lewis – Simons – Fennig (2013).

⁷ Údaj ze sčítání lidu v Ekvádoru z roku 2010 uvádí počet obyvatel 14 483 499, přičemž monolingvních obyvatel v některém z původních jazyků je zanedbatelné množství. Můžeme proto předpokládat, že i ti, kteří nemají španělštinu jako svůj mateřský jazyk, jsou bilingvní a španělštinu ovládají na pokročilé úrovni. Bližší údaje o sčítání lidu lze nalézt na internetové stránce: <<http://www.ecuadorencifras.com/cifras-inec/main.html>>.

⁸ Asociace NAE (Nacionalidad Achuar del Ecuador) uvádí 5 977 obyvatel sdružených do 71 komunit v roce 2011.

⁹ Ethnologue (Lewis – Simons – Fennig, 2013) zařazuje a'ingae (cofán) do jazykové rodiny chibcha.

3. Ekvádorská španělština

První Španělé a s nimi i španělština přišli do oblasti dnešního Ekvádoru ještě před porobením Incké říše. Stalo se to roku 1526, kdy Bartolomé Ruiz prozkoumával pobřeží Ekvádoru. Sebastian Benalcázar poté dobyl království Quito v roce 1534 a otevřel cestu postupné kolonizaci. Většina prvních jazykových kontaktů proběhla mezi španělštinou a kichwa, eventuálně mezi španělštinou a zbytky předindických jazyků, kterými se mluvilo v centrálních Andách (cañarí, puruhúa, palta). V době koloniální (1534–1822) byl Ekvádor střídavě součástí místokrálovství Peru (Lima) a Nueva Granada (Bogotá). Do tohoto období patří také formování koiné, které daly základ ekvádorským varietám španělštiny. Proces koinizace neprobíhal homogenně v celé kolonizované oblasti, a proto v současném Ekvádoru nalezneme dva základní dialekty španělštiny.

Termín „ekvádorská španělština“ použitý v názvu tohoto oddílu sice odpovídá tradičnímu dělení španělštiny podle jednotlivých jihoamerických zemí, avšak není úplně příhodný, jelikož nebere v úvahu proces formování, který probíhal v době odlišného geopolitického rozdělení, a jazykové kontinuum, v jehož důsledku se jednotlivé sousední dialekty liší pouze v minimální míře bez ohledu na hranice současných geopolitických celků. Na základě geografie země bývají často rozlišovány tři hlavní regiony a současně dialekty: pacifické pobřeží, andská oblast a Amazonie (Lipski, 1996, s. 261). Nicméně z hlediska lingvistického je přesnější rozlišení pouze dvou makrooblastí: pacifické pobřeží a andská oblast. Historie osídlování Amazonie je relativně krátká, byla osídlována kolonizátory z andské oblasti, a proto se od této variety zpravidla liší pouze kontaktem s původními jazyky.

Ekvádorskou španělštinu popisuje Toscano Mateus (1953) ve své monografii, která se věnuje podrobně všem úrovním jazyka a dodnes patří mezi základní studijní materiály. Pozdější popisy vycházejí právě z tohoto materiálu (Lipski, 1996) a někdy mají spíše charakter subjektivně anekdotický (Córdova, 1996) i přesto, že jsou zařazeny do prestižních monografií (Alvar, 1996). Koncem devadesátých let a zpočátku tohoto století se Quilis a Casado-Fresnillo pokusili vytvořit jazykový atlas Ekvádoru (Quilis – Casado-Fresnillo, 1994, 2002), avšak zůstalo prozatím pouze u projektu a vypracování dotazníku.

Na fonetické úrovni se dialekty pacifického pobřeží vyznačují především konsonantickými změnami. Jedná se zejména o oslabenou výslovnost implozivního -s (aspirace nebo jeho úplná ztráta), aspirace neznělé velární frikativy /x/ > [h], eliminaci intervokálního -d- a záměny fonémů /r/ a /l/, typicky u členu určitého *er* namísto *el* (Lipski, 1996, s. 265). Žádný z těchto jevů není však exkluzivně ekvádorský, jelikož se vyskytují nejen v rozsáhlých oblastech Latinské Ameriky, především v karibské oblasti, ale také na jihu Španělska.

V andské oblasti jsou nejcharakterističtějšími změnami změny vokálního systému. Nepřízvučné vokály jsou oslabovány a často mizí úplně: *graci(a)s* (děkuji), *contact(o)s* (kontakty), *est(a)s fech(a)s* (tato data), *p(ue)s* (takže) atd. (Lipski, 1996, s. 266). Ohledně konsonantů je nápadná asibilace vícekmitového r /r/, připomínající české ř /r̄/. Tato hláska se vyslovuje nejen v pozici vícekmitového r, ale i ve skupinách tr /t̄res/ (tři)

a dr /dɾama/ (drama), u některých mluvčích i mimo tyto kontexty, například na konci slova před pauzou, stejně jako to zaznamenal Lope Blanch (1967, s. 14) v Mexiku. Dalším zajímavým fenoménem je zachování fonologického charakteru hlásek /j/ a /ʎ/. Haboud a Vega (2008, s. 168) zmiňují, že tato opozice může mít různé realizace [ʎ/j], [ʒ/j] nebo [dʒ/j] a je jedním z charakteristických znaků španělštiny andské oblasti Ekvádoru. V severní provincii Carchi a na jihu Ekvádoru je /ʎ/ realizováno skutečně jako palatální laterála stejně jako například v Paraguayi (Zajícová, 2003, s. 48), což je v kontextu Latinské Ameriky jev neobvyklý. V Quitu je palatální laterála /ʎ/ závislá na situaci promluvy a vyskytuje se častěji ve formálních kontextech (Haboud – Vega, 2008, s. 169). Ve zbytku andské oblasti je tento foném realizován zpravidla jako prepalatální znělá frikativa /ʒ/, podobně jako v horských oblastech Peru.

I na morfosyntaktické úrovni nalezneme u ekvádorské španělštiny mnoho charakteristických rysů. Setkáme se zde s koexistencí zájmen *tú*, *vos* a *usted*, vyjadřujících společenské vztahy tykání a vykání spolu s odpovídajícími formami sloves. Jedná se však o systém značně nestabilní a málo prozkoumaný, a proto je obtížné jakékoli zobecnění. Dílčí informace nalezneme pouze pro použití těchto forem v Quitu (Haboud – Vega, 2008, s. 173–177). Co se týká slovesných časů, budoucí čas mnohdy nahrazuje rozkaz: *no hablarás* namísto *no hables* (nemluv) a přípona *-ste* druhé osoby singuláru minulého času (pretérito indefinido) je nahrazována *-stes*, např. *encontrastes* (potkal jsi) stejně jako v některých oblastech Španělska. Dalším charakteristickým rysem je nadměrné používání deminutiv zakončených na *-itola*, a to i u neobvyklých slovních druhů, jakými jsou zájmena, číslovky a příslovce: *estito* (toto), *cincuentita* (padesát), *tardecito* (pozdě)¹⁰ (Lipski, 1996, s. 268). Člen se na rozdíl od standardní španělštiny používá často s vlastními jmény (*la Nancy*, *el Carlos*, *la Paula*) zejména v andské oblasti a v Amazonii. Charakteristický je též výplňkový výraz *no más*, který se používá typicky k zakončení promluvy a někdy i několikrát během ní: *¿Qué no más tiene para comer?* (Co máte k jídlu?). Lipski (1996, s. 263) navíc tvrdí, že kontakt kichwa a španělštiny byl tak silný, že i monolingvní mluvčí španělštiny používají vzorce, které mají svůj původ v jazyce kichwa.

Lexikální rovina jazyka je taktéž charakterizována slovy převzatými z jazyka kichwa: *achachay* (¡Qué frío!, To je zima!), *ñañola* (hermano/a, bratr/sestra), *guagua* (niño, dítě), *guambra* (joven, mladík), *choclo* (maíz, kukuřice), *morocho* (variedad de maíz, druh kukuřice), ale i regionálně specifickými výrazy *chumado* (borracho, opilý), *chuchaqui* (resaca, kocovina) atd. Významným zdrojem informací ohledně lexika je slovník vycházející z literárních textů: *Diccionario de ecuatorianismos en la literatura* (Jaramillo de Lubensky, 1992).

Výše zmíněné charakteristiky nepodávají v žádném případě vyčerpávající přehled o ekvádorské španělštině, jedná se spíše o neúplný výčet jevů, jejichž použití závisí jak na faktorech diatopických, tak diastratických a v neposlední řadě i na stylu a situaci promluvy. Podrobnější popis nalezneme zejména v přehledových publikacích

¹⁰ Ačkoli se jedná o deminutiva, jejich použití, a proto i překlad, odpovídá tvarům nezdrobnělým.

o americké španělštině, které zahrnují kapitolu o Ekvádoru (Lipski, 1996; Haboud – Vega, 2008).

Co se týká jazykové regulace, zabývá se jí Ekvádorská akademie španělského jazyka (Academia Ecuatoriana de la Lengua) v koordinaci se Španělskou královskou akademií (Real Academia Española) a asociací akademií španělsky mluvících zemí. Na konci 20. století došlo ve španělštině ke konsensu mezi institucemi zabývajícími se kodifikací v jednotlivých španělsky mluvících zemích a výsledkem byla publikace slovníku *Diccionario panhispánico de dudas* (2005), který bere v úvahu pluralitu norem. Po něm následovaly další publikace s pluralitním standardem, z nichž nejvýznamnější jsou nová preskriptivní gramatika *Nueva gramática de la lengua española* (2009) a *Ortografía de la lengua española* (2010). Jedná se tedy o pluricentrickou kodifikaci španělštiny, která zohledňuje rozdílnosti mezi jednotlivými španělsky mluvícími zeměmi, nikoli o kodifikaci specifické ekvádorské variety. Takováto kodifikace by zaprvé nedávala velký smysl, vedla by pouze k odtržení od zbytku španělsky mluvícího světa, a zadruhé by pro její praktickou realizaci pravděpodobně nebyl dostatek adekvátních dat, jelikož výše zmíněné charakteristiky ekvádorské španělštiny jsou doposud popsány pouze povrchně a neopírají se o hlubší studie, na jejichž základě by mohla být kodifikace realizována. V procesu kodifikace se vždy jedná o výběr z možných variant, a aby tento výběr mohl proběhnout kvalifikovaně a zodpovědně, je na prvním místě zapotřebí mít k dispozici detailní popis jazyka.

4. Kichwa

Jak již bylo vysvětleno v úvodu, zvolený termín *kichwa* kopíruje úzus běžný v Ekvádoru. Domnívám se, že odklon od dříve používaného označení *quichua* je zapříčiněn snahou o zdůraznění odklonu od španělské ortografie v rámci emancipace tohoto původního jazyka. Ortografie se samohláskou *-i-* není chybným zápisem názvu *quechua*, který je běžnější, ale označením jedné z větví této jazykové rodiny. Používat označení *kichwa/quichua* pro jazyk, kterým se mluví v Kolumbii, Ekvádoru a severních provinciích Peru (Amazonas, Loreto, San Martín), je častější než alternativní technický název *quechua IIB* (Haboud, 1998, p. 34).

V průběhu uplynulých staletí se kichwa stal dominantním původním jazykem celé andské oblasti a části Amazonie, nicméně v době příchodu Španělů tomu tak nebylo, jelikož incká nadvláda nad tímto územím trvala pouze krátce. V šestnáctém století zde existovaly dnes již zaniklé původní jazyky *puruhuá*, *cañarí*, *palta*, *cayambe*, a sami Španělé přispěli k rozšíření kichwa jako nástroje kristianizace a *conquisty* (Haboud, 1998, s. 32).

Odhady počtu mluvčích kichwa se pohybují mezi půl a třemi miliony. Toto velké rozpětí může mít několik příčin. První z nich je obtížné odlišení mluvčích kichwa od etnické populace, která bývá s tímto jazykem spojována, ale z níž mnozí již tímto jazykem nemluví. Dalším úskalím je samotný zdroj informací. Například CONAIE¹¹

¹¹ Viz <<http://www.conaie.org/>>.

(Confederación de Nacionalidades Indígenas de Ecuador) je politickou organizací zastupující původní obyvatele Ekvádoru, a proto je logické, že v zájmu prokázání co největší „reprezentativnosti“ právě tato organizace uvádí nejvyšší cifru 3 060 000 mluvčích. Naopak nejnižší počet 499 292, který uvádí Atlas sociolingüístico de pueblos indígenas en América Latina (UNICEF – FUNPROEIB Andes, 2009), se zakládá na sčítání z roku 2001 a vědomém prohlášení se za mluvčího kichwa. Uvážíme-li nízkou společenskou prestiž původních jazyků, je pravděpodobné, že se mnoho mluvčích ke znalosti tohoto jazyka raději nepřihlásilo. Údaje z databáze Ethnologue (Lewis – Simons – Fennig, 2013) se pohybují přibližně uprostřed a mohou být považovány za nejvěrohodnější, jelikož nejsou politicky motivovány ani se nezakládají na vědomé autokategorizaci. Rozlišují také dvě základní dialektální skupiny: kichwa andské oblasti a kichwa Amazonie¹².

Sociolingvistická situace kichwa je charakterizována postupným nahrazováním tohoto jazyka španělštinou, stejně jako je tomu u všech ostatních původních jazyků Ekvádoru. Atlas de las Lenguas del Mundo en Peligro (Moseley, 2010) označuje jeho ohrožení druhým až třetím stupněm „en peligro“ nebo „seriamente en peligro“¹³. Mayorga a Haboud (2011, s. 75–76) ukazují ve své studii, že použití jazyka kichwa je vázáno pouze na specifické kontexty tradičních ceremonií a schůzí jednotlivých komunit, zatímco v ostatních kontextech je nahrazován španělštinou. Vztah mezi věkem a mateřským (eventuálně nepoužívanějším) jazykem popisují ve svých studiích Haboud (1998, s. 98) a Pazmiño (2011, s. 134–135). Podle předpokladu je z nich patrná sestupná tendence počtu mluvčích a rychlé nahrazování kichwa španělštinou především u nejmladší generace.

Z lingvistického hlediska je zajímavý vznik smíšeného jazyka, nazývaného jako „media lengua“. Tento jazyk je založen téměř výhradně na lexiku španělštiny, používá však gramatické konstrukce (sufixy) kichwa (Muysken, 1979). Jedná se sice o varietu přechodu od kichwa ke španělštině, tato varieta se však vyznačuje nebyvalou stabilitou a je používána v několika komunitách převážně v provincii Cotopaxi. Ethnologue (Lewis – Simons – Fennig, 2013) v současnosti uvádí 1 000 mluvčích tohoto jazyka, ostatní zdroje tento jazyk nezmiňují.

Ve srovnání s ostatními původními jazyky je kichwa nejlépe popsaným a nejvíce studovaným jazykem. V oblasti jazykové regulace pokročil dále než ostatní, i přesto se nachází teprve na začátku standardizačních procesů. V 80. letech minulého století došlo k prvnímu konsensu v oblasti ustanovení standardní ortografie.¹⁴ Tento konsensus byl však následně revidován a v současnosti se standardizací jazyka kichwa zabývají především DINEIB (Dirección Nacional de la Educación Intercultural Bilingüe) a nově ustavená Academia de la Lengua Kichwa del Ecuador (KAMAK/ALKI). V koordinaci těchto dvou institucí a Ministerstva školství byl publikován nový slov-

¹² Indiáni žijící v pralesích Amazonie a mluvčí jazykem kichwa bývají označováni jako Quichuas del Oriente nebo Canelos.

¹³ „Ohrožený“ nebo „vážně ohrožený“.

¹⁴ Reunión del Campamento Nueva Vida (SEPDI, 2009, s. 10–11).

ník (Yachakukkunapa shimiyuk kamu, 2009; dále SEPDI, 2009) a nová gramatika (Kichwata yachaymanta, 2010; dále SEPDI, 2010), které mají preskriptivní charakter. V oblasti ortografie je zde patrná snaha o vymezení se oproti španělštině, a proto je pravopis <j> nahrazen <h>: *hatun* namísto *jatun* (velký), <c> nahrazeno <k>: *ñuka* namísto *ñuca* (já), <hu> nahrazeno <w>: *wawa* namísto *huahua* (dítě). Psaná tradice však působí v případě kichwa jako nevýhoda, jelikož způsobuje jistý konzervativismus. Změny v ortografii nejsou proto automaticky akceptovány všemi, jejich prosazení do praktického použití je problematické a zcela jistě se bude jednat o dlouhý a složitý proces. Jisté však je, že kodifikace je v jazyce kichwa významným tématem, o které se zajímá především Academia de la Lengua Kichwa del Ecuador. Tyto snahy napomáhají získání prestiže jazyka, která velice utrpěla staletími kontaktu se španělštinou. Velký počet příslušníků etnické populace Kichwa je v Ekvádoru také významnou politickou silou, reprezentovanou zejména politickou stranou Pachakutik. Jazyk kichwa je proto také jedním z významných politických témat. Ačkoli sociolingvistické studie (Haboud, 1998; Pazmiño, 2011) ohledně vitality kichwa nejsou příliš optimistické, je kichwa jediným původním jazykem, o němž probíhá široká akademická diskuse na téma jazykového plánování.

5. Jazyky pobřežní pacifické nížiny¹⁵

Pobřežní nížina, která se rozkládá na západě od And směrem k Tichému oceánu, zabírá přibližně třetinu území Ekvádoru. Tato rozsáhlá oblast byla kolonizována brzy po příchodu Španělů a dnes je intenzivně zemědělsky využívána. Na základě zpráv španělských kronikářů víme, že etnika, která zde žila, byla asimilována nebo vyhubena již v průběhu 16. a 17. století (Gómez Rendón, 2011). Z archeologických výzkumů pacifické nížiny vyplývá, že se jednalo o kulturně rozmanitou oblast. V době příchodu Španělů zde dominovala kultura Manteña, z jejíhož jazyka manabí se zachovala pouze některá toponyma. Ačkoli jej Loukotka (1968) zařazuje do skupiny chimu, nelze na základě minima informací, které o tomto jazyce máme, tuto klasifikaci potvrdit. Naopak o jazyce esmeraldeño, nazývaném též atacame nebo tacame (Loukotka, 1968), který se zachoval až do 19. století, máme alespoň přibližné informace díky datům zaznamenaným Pallaresem roku 1877. Na jejich základě se však doposud nepodařilo věrohodně prokázat příbuznost jazyka esmeraldeño se sousedními jazyky nebo jej zařadit do větší jazykové rodiny (Gómez Rendón, 2011).

Jediná oblast, kde se zachovaly původní jazyky a s nimi i kultury, je severozápadní Ekvádor, provincie Esmeraldas a Santo Domingo de los Tsachilas. Jedná se čtyři jazyky: awapit, tsa'fiki, cha'palaa a sia pedee. První tři patří do rodiny barbacoa, zatímco poslední do rodiny choco. První tři jazyky počítají své mluvčí v tisícičkách, zatímco poslední ve stovkách (viz tab. 1). Všechny čtyři jazyky jsou však považovány za velmi ohrožené, přičemž v případě sia pedee se jedná o situaci kritickou (Moseley, 2010).

¹⁵ Tato oblast je zpravidla označována jako „llanura costera del Pacífico“ nebo „región litoral“.

Jazykem awapit¹⁶ mluví etnikum Awa žijící po obou stranách ekvádorsko-kolumbijské hranice. V Kolumbii je toto etnikum početnější, odhady se pohybují mezi 15 a 20 tisíci. V tomto případě se však jedná o etnickou populaci, počet mluvčích není uváděn. Z lingvistického hlediska jsou na tomto jazyce zajímavé například neznělé vokály¹⁷ /i, u, ɥ/, které se vyskytují také u jazyků rodiny jívaro.

Do stejné jazykové skupiny jako předešlý jazyk patří i tsa'fiki¹⁸, kterým mluví etnikum Tsachila. Jeho geografická lokalizace na západních svazích And ho chránila před kontakty se španělsky mluvícím obyvatelstvem až do první poloviny dvacátého století. Potom se ovšem situace rychle a radikálně změnila. Dnes je Santo Domingo de los Tsachila¹⁹ čtvrtým největším městem Ekvádoru a sedm komunit, ve kterých žijí Tsachila, již nemůže uniknout vlivu majoritní společnosti. Následkem tohoto vlivu byla nejenom rychlá kulturní změna, ale také velice rychlý přechod od bilingvismu ke španělštině. V současnosti sice fungují ve všech komunitách bilingvní školy, které však nic nemění na dané situaci, jak trefně komentují Aguavil – Aguavil – Calazacón (2011, s. 168): „The schools may be bilingual but they are for the most part mono-cultural“. Skutečnost je taková, že se kultura Tsachila nezvratně mění vzhledem ke změnám životním podmínkám, ve kterých již není možné pokračovat v původním stylu života. Tato skutečnost se odráží i v projektu dokumentace jazyka tsa'fiki (Aguavil – Aguavil – Calazacón, 2011), který si neklade za cíl jeho záchranu, ale pouze zdokumentování co největšího množství různých situací, které tuto specifickou kulturu charakterizují.

Třetím jazykem skupiny barbacoa je cha'palaa, používaný etnikem Chachi²⁰. Díky své geografické izolovanosti si tento jazyk dlouho udržoval odstup od asimilačních vlivů, nicméně v současnosti je vystaven kontaktu se španělštinou stejně jako ostatní původní jazyky. Na rozdíl od tsa'fiki má však výhodu, že jeho mluvčí žijí izolovaněji v prostředí pralesa, a proto zde jazykové změny způsobené jazykovým kontaktem probíhají pomaleji. Naopak nevýhodou je malý zájem o tento jazyk, jak ze strany lingvistů, tak ze strany členů tohoto etnika, a cha'palaa tak prozatím zůstává stranou dokumentačních a revitalizačních aktivit.

Sia pedee není původním jazykem severozápadního Ekvádoru. Etikum Epera, které jej užívá, imigrovalo do této oblasti až v průběhu 20. a 21. století z Kolumbie. Etnická populace čítá nyní přibližně 500 osob (Gómez Rendón – Poirama, 2011, s. 180), avšak status imigrantů negativně ovlivnil jejich kulturní a jazykovou identitu. Snaha o rychlou asimilaci a jistou „neviditelnost“ vedla k tomu, že roku 2005 mluvila původním jazykem již pouze nejstarší generace, která přišla z Kolumbie, zatímco prostřední a nejmladší generace nejen že svým původním jazykem nemluvila, ale nepovažovala jej ani za významnou hodnotu etnicko-kulturní identity (Gómez Rendón –

¹⁶ Tento jazyk bývá alternativně nazýván awa, cuiquer nebo kwaiker.

¹⁷ Někdy též nazývané šeptané vokály (*vocales susuradas*), anglicky *voiceless vowels*.

¹⁸ Tento jazyk je známější pod svým dřívějším označením colorado.

¹⁹ Dříve Santo Domingo de los Colorados.

²⁰ Toto etnikum bývá též alternativně nazýváno Cayapa.

Poirama, 2011, s. 181). Na rozdíl od této situace si příslušníci etnika Epera v Kolumbii, neovlivnění migrací, zachovávají jak svůj jazyk, tak své původní zvyky (např. endogamii). Nejnovější sociolingvistický výzkum, publikovaný v roce 2011, však ukázal, že ani v Ekvádoru by nemuselo dojít k úplnému vymizení jazyka *sia pedee*, jelikož počet těch, kteří označili *sia pedee* za svůj mateřský jazyk, stoupl na necelých 50 % etnické populace (Gómez Rendón – Poirama, 2011, s. 185). Příčinou byla další imigrační vlna a zvýšení poměru imigrantů narozených v Kolumbii. V kombinaci s příznivými legislativními podmínkami by tak současná imigrace mohla paradoxně přispět k zachování jazyka *sia pedee* a kultury etnické skupiny Epera v Ekvádoru.

6. Jazyky Amazonie

Východní svahy And a ekvádorská Amazonie byly intenzivně kolonizovány teprve v době historicky nedávné, v průběhu 19. a 20. století. Do této doby se jednalo spíše o jednotlivé misie nebo střediska obchodní výměny. Tato pozdní kolonizace se projevuje větší jazykovou diverzitou a vyšším zastoupením původních jazyků ve srovnání se zbytkem Ekvádoru. V současné době se zde můžeme setkat s osmi různými jazyky, které patří do šesti jazykových rodin. Jedním z těchto jazyků je i kichwa, který zde dostává různá alternativní označení *kichwa del Oriente* / *kichwa amazónico* / *kichwa del Napo* / *Canelos* atd. za účelem jeho odlišení od *kichwa* andské oblasti a zdůraznění jeho dialektální rozdílnosti. Tento jazyk není však původním jazykem Amazonie, jelikož v době příchodu Španělů se jím zde ještě nemluvalo. Etnikum, které jím mluví nyní, vzniklo spojením různých etnik z oblasti Amazonie a horských provincií *Imbaburra* a *Pichincha*, přičemž jazyk *kichwa* sloužil jako *lingua franca* (Benítez – Garcés, 1990, s. 112). Postupem času se *kichwa* v Amazonii stal mateřským jazykem i dalších etnik a nahradil tak jazyky *andoa* a *záparo*. V současnosti mluví tímto jazykem v oblasti Amazonie přibližně 60 000 lidí (Benítez – Garcés, 1990, s. 176).

Nejpočetnější jazykovou rodinou ekvádorské Amazonie je *jívaro*, která se skládá z jazyků *shuar*, *achuar*, *shiwiar* a dvou jazyků používaných v Peru: *huambisa*²¹ a *aguaruna*²². V souvislosti s touto rodinou je často diskutována otázka rozdílu mezi jazykem a dialektem, jelikož vzájemná rozdílnost u výše zmíněných pěti jazyků/dialektů je někdy minimální. Na základě doposud nashromážděných jazykových dat lze uvažovat o třech příbuzných jazycích: *shuar-huambisa*, *achuar-shiwiar* a *aguaruna* (Gnerre, 2010, s. 31–32). První spojení jazyků *shuar* a *huambisa* je podloženo nejen jazykovými daty, ale vychází také z historie. Etnikum, které je dnes nazýváno *Huambisa*, tvořilo součást etnika *Shuar* až do roku 1942,²³ avšak po změně hranice se jejich území stalo součástí Peru, a proto je dnes označováno odlišně: *Huambisa*. Jazyková příbuznost a vzájemná srozumitelnost *achuar* a *shiwiar* dává též dostatek důvodů pro jejich označení jako

²¹ Též alternativně označovaný jako *wampís*.

²² Též alternativně označovaný jako *awajún*.

²³ Roku 1942 byla v Rio de Janeiru podepsána mírová smlouva mezi Ekvádorem a Peru, na jejímž základě přešla rozsáhlá sporná území Amazonie pod peruánskou suverenitu.

jednoho jazyka. Někteří autoři dokonce shiwiar vůbec neuvádějí a považují jej automaticky za součást achuar (Fabre, 2005), jiní jej označují pomocí pomlčky achuar-shiwiar (Lewis – Simons – Fennig, 2013). Aguaruna je od ostatních jazyků této skupiny dostatečně odlišný a vždy bývá uváděn samostatně. Problematickou stránkou tohoto seskupení může být především pocit kulturní identity jednotlivých etnik. Například někteří příslušníci etnika Huambisa sami sebe označují jako Shuar, jiní se však považují za Huambisa a považují jazyk za přirozenou součást své kulturní identity.

V průběhu tohoto textu jsem často upozorňoval na starší a novější označení jednotlivých jazyků a etnik. Tato tendence k novým pojmenováním se projevuje v rámci „politické korektnosti“: mnohá starší označení měla pejorativní charakter, který současní příslušníci těchto etnik odmítají. Ukázkovým příkladem je právě etnikum dříve známé jako Jívaro/Jíbaro. Současné označení jazykové rodiny dříve označovalo souhrnně všechna etnika patřící do této jazykové rodiny. Význam slova *jíbaro* ve španělštině je „divoký, barbarský, necivilizovaný“, a proto je zcela pochopitelné, že zmíněná etnika toto označení odmítají a dnes již není používáno. Nicméně toto označení se stále udrželo v názvu jazykové rodiny jívaro/jívaroan. Jistě by stálo za zvážení odstranit i toto pejorativní označení a pojmenovat zmíněnou jazykovou rodinu například označením „chicham“, stejně jako to navrhuje Katan Jua (2011, p. 103). Tato diskuse však prozatím na akademické úrovni neprobíhá i přesto, že se jedná se o velice příhodné označení, jelikož slovo *chicham* znamená „jazyk“ ve všech jazycích této rodiny.

V politické oblasti bylo etnikum Shuar příkladem pro celý zbytek kontinentu, když roku 1964 jako první založilo vlastní Federaci, jejímž cílem bylo bránit svá práva jak ve vztazích s přistěhovalými mestici, tak v jednáních se státní správou. Stojí za zmínku, že duchovním otcem a hlavním organizátorem této Federace, která se dnes nazývá FICSH (Federación Interprovincial de Centros Shuar), byl slovenský salesiánský duchovní Juan Šutka. V současnosti existují i federace sdružující další komunity, např. NASHE (Nación Shuar del Ecuador), Federación Shuar de Zamora Chinchipe a také federace etnika Achuar NAE (Nacionalidades Achuar de Ecuador).

Z lingvistického hlediska jsou jazyky skupiny jívaro/chicham zajímavé například již dříve zmíněnými neznělými vokály /i, u, +/. Nejnovější data²⁴ však ukazují, že tyto neznělé vokály z jazyka shuar postupně mizí pod vlivem kontaktu se španělštinou. Na lexikální úrovni nalezneme jak starší výpůjčky ze španělštiny, které se přizpůsobily struktuře jazyka, např. *kawai* (caballo, kůň), *machit* (machete, mačeta), tak výpůjčky, které označují nové předměty a koncepty, např. *taxi*, *computadora* (počítač) atd. S výpůjčkami opačným směrem, tedy z původních jazyků do španělštiny, se setkáme pouze v případě kichwa. Nicméně existuje i slovo, které si vypůjčila španělština právě z jazyka shuar: *changuina* (koš), ačkoli se jedná pouze o lokální užívání, které nepřekračuje hranice Amazonie. Druhým slovem by mohlo být samotné označení *jívaro*, pocházející ze slova *shuar/shíwar* (Gnerre, 2010, s. 30). Zde ovšem došlo k posunu významu od původního *lidě/lid* na *barbarský/divoký*.

²⁴ Vlastní výzkum autora, doposud nepublikováno.

Další jazyky Amazonie již mají ve srovnání s jazykovou rodinou jívaro/chicham výrazně méně mluvčích, a z toho důvodu je výrazně nižší i jejich vitalita. Siona a Secoya jsou dvě odlišná etnika, přičemž obě mluví jazykem paikoka. I přes podobnost variet, kterými příslušníci těchto dvou etnik mluví, je však považují za dva rozdílné jazyky, jelikož tímto způsobem vytvářejí vlastní identitu, odlišnou od sousedního etnika (Bruil, 2011, s. 19). Současné výzkumy ukazují, že rozdíly mezi mluvou těchto dvou etnik skutečně existují, nelze však s jistotou tvrdit, že se jedná o rozdíly založené na rozdílné etnické příslušnosti, jelikož větší roli hraje spíše geografická poloha komunity (Bruil, 2011, s. 19). Stejně jako ostatní jazyky v intenzivním kontaktu s jiným dominantním jazykem i paikoka se nachází ve vysokém stupni ohrožení. V současnosti se počty mluvčích tohoto jazyka počítají ve stovkách. Mateřským jazykem mladší generace je téměř bez výjimky španělština a pouze některé děti mluví paikoka jako druhým jazykem. Stejně tak snahy o bilingvní vzdělávání nepřinášejí mnoho úspěchů, jak komentuje Bruil (2011, s. 20): „In the supposedly bilingual primary school, the children also do not hear a lot of Siona, because they are mostly taught in Spanish“.

Podobnou situaci jako u předchozího etnika nalezneme též u etnika Cofán, které mluví jazykem nyní označovaným jako a'ingae nebo a'i. I toto etnikum obývá pralesy severovýchodního Ekvádoru poblíž hranice s Kolumbií²⁵ a z kulturního hlediska se v mnohém podobá etnikům Siona a Secoya, nicméně jejich jazyk nepatří do jazykové rodiny tukano. Podobnost s jazykem paikoka je daná i stupněm ohrožení, jelikož za dané situace mohou oba tyto jazyky zaniknout v průběhu několika desetiletí. Z tohoto důvodu je překvapivé, že je Atlas de las Lenguas del Mundo en Peligro (Moseley, 2010) označuje pouze druhým stupněm ohrožení „en peligro“²⁶ stejně jako výrazně méně ohrožený jazyk kichwa.

Jazyk, jímž mluví etnikum Waorani, má v literatuře mnoho různých označení: huao terero, wao tedeo, waotededo, waotiriro, wao, auca, sabela atd. Samotní Waorani zpravidla preferují pravopis s *r*: „wao terero“ nebo „waoterero“, pokud ovšem nebyli pod vlivem evangelických misionářů, kteří propagovali pravopis s *d*. Situace tohoto etnika, obývajících pralesy východního Ekvádoru mezi řekami Napo a Curaray, je částečně odlišná od ostatních doposud zmíněných. Hlavní rozdíl spočívá v kratší době kontaktu s okolním světem. Ještě před pár desetiletími byli příslušníci tohoto etnika, dříve označovaného jako Auka/Auca, obávanými bojovníky a na jejich území se neodvažoval nikdo vstoupit. Izolace, ve které žili, tak ochránila jejich jazyk i identitu, a proto je v současnosti jejich jazyk označován pouze nejnižším stupněm ohrožení: „vulnerable“²⁷ (Moseley, 2010). I přesto je tato klasifikace možná přehnaně optimistická, jelikož současný intenzivní kontakt, podporovaný navíc přítomností společností zabývajících se těžbou ropy, rychle mění životní prostředí a životní styl příslušníků etnika Waorani. Krátká doba kontaktu a malá zkušenost s okolním světem přidává Waorani na zranitelnosti. Je pravděpodobné, že vlivem negativních faktorů, jakými jsou například finance

²⁵ Část tohoto etnika žije též v Kolumbii.

²⁶ „Ohrožený“.

²⁷ „Zranitelný“.

plynoucí z ropy, alkohol a intervence misionářů, bude docházet k rychlému rozpadu sociální struktury tohoto etnika a postupné nahrazování původního jazyka španělštinou bude postupovat velice rychle. Ohledně etnika Waorani je nutné zmínit také dvě doposud izolované skupiny, Tagaeri a Taromenane, žijící pravděpodobně v oblasti řek Cononaco a Nashiño. Ačkoli tito lidé vědí o existenci okolního odlišného světa, na základě negativních zkušeností z dřívějších kontaktů²⁸ odmítají integraci a žijí v dobrovolné izolaci.

Záparo, jazyk etnika Zápara, patří do stejnojmenné jazykové rodiny, kterou tvoří 5–7 jazyků. Většina z těchto jazyků je v současnosti buď zaniklá, nebo, stejně jako záparo, velice vážně ohrožená. V Ekvádoru byl dokonce tento jazyk po jistý čas již považován za vymizelý, nicméně v současné době je registrováno několik mluvčích tohoto jazyka. Jejich počet se však velice liší v závislosti na zdroji informací. Například Ethnologue (Lewis – Simons – Fennig, 2013) uvádí pouze jednoho mluvčího a 170 příslušníků etnické populace, zatímco UNICEF – FUNPROEIB Andes (2009) uvádí 192 mluvčích a 346 příslušníků etnika. Nejvěrohodnější bude pravděpodobně informace, uvedená v gramatice jazyka záparo (Quishpe Lema, 2009, s. 10), jelikož pochází z dat získaných přímo v komunitách, kde žijí příslušníci etnika Zápara. Zmíněná publikace hovoří o sedmi mluvčích tohoto jazyka, všech starších 73 let, přičemž zbytek etnické populace má za mateřský jazyk kichwa.

Pro úplné dokreslení jazykové situace Amazonie je třeba uvést ještě jazyk andoa-shimigae²⁹, který je na pokraji vymizení. Je pravděpodobné, že existuje pouze jediný mluvčí tohoto jazyka (Duche Hidalgo, 2005, s. 45) a většina zdrojů informací jej buď neuvádí, nebo jej považuje za již zaniklý (Paza Guanolesma, 2011, s. 146). Stejně tak zaniklý je již jazyk tetete, jehož poslední mluvčí byli registrováni v šedesátých letech minulého století (Lewis – Simons – Fennig, 2013).

7. Jazyková politika a jazykové plánování

Jazyková politika státu je dána celkovým legislativním rámcem, který je v první řadě tvořen ústavou. Ústavy do roku 1979 prohlašovaly za jediný oficiální jazyk Ekvádoru španělštinu³⁰ a ústava z tohoto roku pouze uznala kichwa a ostatní, blíže nespécifikované jazyky, jako „integrantes de la cultura nacional“³¹. Až ústava z roku 1998 uznala kichwa, shuar a ostatní původní jazyky za oficiální pro etnika, která jimi mluví. Nicméně, jak již bylo zmíněno v úvodu, v praktickém životě je možno použít v úředním styku pouze španělštinu, v případě ostatních jazyků se jedná o symbolické uznání, nikoli o skutečnou možnost těchto jazyků využít v úřední komunikaci. Současná ústava,

²⁸ Např. roku 2003 došlo k zavraždění 12 příslušníků skupiny Taromenane. Podrobnější informace nabízí Cabodevilla (2009).

²⁹ Někdy je tento jazyk nazýván pouze shimigae, nebo pouze andoa, avšak je pravděpodobné, že se původně jednalo o tři různá etnika Andoa, Shimigae a Gae, vzájemně vysoce příbuzná jak jazykově, tak kulturně (Fabre, 2005).

³⁰ Za povšimnutí stojí zvolená terminologie „castellano“, upřednostněná před ekvivalentním termínem „español“.

³¹ „Součást národní kultury“.

kteřá má platnost od roku 2008, je ještě explicitnější a staví některé původní jazyky na téměř stejnou úroveň se španělštinou. Ve svém článku 2 říká následující:

„La bandera, el escudo y el himno nacional, establecidos por la ley, son los símbolos de la patria. El castellano es el idioma oficial del Ecuador; el castellano, el kichwa y el shuar son idiomas oficiales de relación intercultural. Los demás idiomas ancestrales son de uso oficial para los pueblos indígenas en las zonas donde habitan y en los términos que fija la ley. El Estado respetará y estimulará su conservación y uso.“³² (Constitución de la República del Ecuador, čl. 2)³³

Kladným rysem současné ústavy je fakt, že výslovně zmiňuje podporu zachování původních jazyků. Nicméně praktická realizace této podpory je často problematická a zmiňovaná „oficialita“ je ve skutečnosti pouze formální.

Jazykové plánování v Ekvádoru se drží více méně klasického modelu, jak již bylo zmíněno v úvodní kapitole. Jeho následkem dochází k ovlivňování statusu jednotlivých jazyků (statusové plánování), například změnou textu ústavy, a také k zásahům do samotných jazyků (korpusové plánování), například snahami o jednotnou ortografii, vytvářením novotvarů a podobně. Jak upozorňuje Fishman (2006, s. 23), korpusové a statusové plánování spolu úzce souvisí: „The ideological direction pursued by corpus planning is fully in accord with the authoritative ideological direction more generally“. Jazyková politika státu se tak odráží i v agendách korpusového plánování. Agendy korpusového plánování původních jazyků, s výjimkou kichwa, jsou však velice omezené, a proto jsou minimální i zásahy státu v rámci celkové jazykové politiky.

Ústava staví sice některé jazyky na úroveň španělštiny a proklamuje podporu všem ostatním, nicméně změna textu ústavy nemůže náhle změnit jazykovou realitu, která se formovala po celá staletí. Až do nedávné minulosti byla španělština jediným oficiálním jazykem, jazykem nadřazeným ostatním, zatímco všechny ostatní jazyky byly druhořadé a státní i církevní instituce se je snažily pokud možno co nejrychleji vymýtit. Výsledkem je bohužel hluboce zakořeněný komplex jazykové méněcennosti, který se nejvíce odráží v neochotě předávat svůj mateřský jazyk další generaci. Rodiče, kteří byli ponižováni proto, že mluvili svým jazykem, se zpravidla rozhodnou ušetřit své děti tohoto ponižení a mluví na ně odmalička pouze španělsky (Valeš, 2011). Současný pozitivní legislativní rámec tak naráží na negativní zkušenosti starších generací a setrvačnost lidského povědomí.

Představitelé mnoha etnik si v poslední době uvědomují nebezpečí zániku vlastního jazyka, a proto jsou diskutovány i otázky jazykové revitalizace. Model „obrácení směru jazykové směny“ propagovaný Fishmanem (1991) identifikuje narušení jazyka a navrhuje konkrétní opatření. Podle Nekvapila (2010, s. 62) tento model „reaguje na to, že v současném globalizujícím se světě dochází k nebývale rychlému zániku mnoha jazyků, a má sloužit jako teoretická reflexe i jako praktický návod, jak tomu zabránit,

³² „Vlajka, znak a národní hymna jsou stanoveny zákonem a jsou symboly vlasti. Španělština je oficiálním jazykem Ekvádoru. Španělština, kichwa a shuar jsou oficiálními jazyky interkulturní komunikace. Ostatní původní jazyky jsou oficiálními jazyky pro etnika v jimi obývaných oblastech v rozsahu, který stanovuje zákon. Stát bude respektovat a podporovat jejich zachování a užívání.“ (Překlad M.V.).

³³ Celý text ústavy platné od roku 2008 je dostupný online na adrese: <http://biblioteca.espe.edu.ec/upload/2008_2.pdf>.

případně jak ohrožené jazyky revitalizovat“. Jedním z opatření, která mají podpořit revitalizaci jazyků, je zavedení bilingvního vzdělávání téměř u všech původních jazyků. Úspěšnost programů bilingvního vzdělávání je však vysoce diskutabilní. Na vině je především jistá setrvačnost vzdělávacího systému. Například u jazyka shuar bylo tradiční funkcí školy a bilingvního programu naučit děti španělštinu, aby mohly komunikovat s okolním světem. Dnes si již děti znalost španělštiny přinášejí z rodiny ve věku, kdy vstupují do školy. V odlehlejších komunitách jsou tyto děti bilingvní a výuka, částečně realizovaná v jazyce shuar, je pro ně jistě přínosná. V komunitách, které jsou pod silnějším vlivem španělštiny, již děti nejsou ani bilingvní a shuar v lepším případě rozumí pouze pasivně. Zde se hodiny shuar stávají folklórní záležitostí, jejichž funkcí je upozornit na zajímavé zvyky z minulosti. V žádném případě zde však nedochází k výuce shuar jako druhého jazyka. Škola považuje cíl bilingvního vzdělávání za splněný: děti mluví španělsky. Jediným pozitivním aspektem tak zůstává vliv bilingvního vzdělávání na celkovou prestiž původních jazyků, která pramení z jejich přítomnosti ve školním kurikulu (Valeš, 2011).

Další potenciální teoretický rámec jazykového plánování, teorie jazykového managementu³⁴, nebyla na situaci v Ekvádoru doposud aplikována, ačkoli se jedná o přístup velice progresivní. Tato teorie rozlišuje mezi mikro- a makroplánováním, nazývaným „jednoduchý management“ a „organizovaný management“ (Nekvapil, 2010, s. 65). Podstatu této teorie vystihuje J. Nekvapil následovně:

„Zatímco teorie jazykového plánování se typicky zabývají jen ‚organizovaným‘ managementem, TJM [= teorie jazykového managementu] si klade za prvořadý cíl ukázat *souvislosti* ‚jednoduchého‘ a ‚organizovaného‘ managementu [...]. Ideálně je ‚organizovaný‘ management založen na výskytech ‚jednoduchého‘ managementu, jinak řečeno, souzní s povšimnutím a hodnocením mluvčích v konkrétních interakcích a pomocí adekvátních opatření odstraňuje problémy mluvčích nebo vychází vstříc jejich potřebám v případě gratifikací, tj. má podobu ‚jazykově managementového cyklu‘ [...].“ (Nekvapil, 2010, s. 66; zdůraznění v originále)

Důvodem obtížné aplikace na původní jazyky Ekvádoru je především důraz kladený na průzkum jednoduchého managementu, tedy na reflexi na úrovni jednotlivých promluv. Jak píše J. Neustupný:

„Pokud se týká organizovaného managementu, zdrojem povšimnutí jsou výzkumy jazykové situace. Velmi často však k systematickým výzkumům nedochází a jazyková politika se pak zakládá na neformálních povšimnutích personálu, který je s jazykovou politikou nejúžejší spjat. Takovou situaci teorie jazykového managementu kritizuje.“ (Neustupný, 2002, s. 437)

Tento popis koresponduje i se situací původních jazyků Ekvádoru. Právě výzkumy na úrovni jednoduchého jazykového managementu v Ekvádoru neprobíhají. Hodnocení těchto výzkumů by následně mohlo vést k aplikaci na úrovni organizovaného managementu a k formulování jazykové politiky.

Jazykové plánování a revitalizace původních jazyků v Ekvádoru se mnohdy stává politickým tématem, avšak konkrétních akcí na podporu jazyků neprobíhá mnoho. Jak

³⁴ Více o teorii jazykového managementu viz Neustupný (2002), Neustupný – Nekvapil (2003), Nekvapil (2006), Nekvapil – Sherman (2009), Homoláč (2013).

je zřejmé z předchozího textu, u některých jazyků neexistuje shoda ani v základních otázkách ortografie a jména jazyka (např. u etnika Waorani). U lépe popsaných jazyků, např. kichwa, tsa'fiki či shuar, jsou v komunitách mluvčích diskutovány otázky jednotné ortografie, avšak stanovené standardy mají zpravidla formu didaktického materiálu, který jednotlivé komunity buď respektují, nebo nikoli. Jazykové plánování v Ekvádoru tak sleduje klasický model spíše samovolně, nejedná se o systematický plán, který by měl za cíl revitalizaci původních jazyků. Podpora ve formě stimulace ekonomické poptávky, o které hovoří Nekvapil – Sloboda – Wagner (2009, s. 53–54), neexistuje i navzdory příhodnému legislativnímu rámci. Bohužel tato absence jazykové politiky nahrává zániku jazyků, jelikož revitalizace jazyků je, jak upozorňuje Fishman (1996b), především závodem s časem.

8. Závěr

Z celého předcházejícího popisu jazykové situace v Ekvádoru je zřejmé, že jazyková diverzita, kterou se tato země chlubí, se nachází ve vážném nebezpečí. Ohrožení jazykové diverzity pak automaticky implikuje i ztrátu kulturní diverzity:

„When you are talking about the language, most of what you are talking about is the culture. That is, you are losing all those things that essentially are the way of life, the way of thought, the way of valuing, and the human reality that you are talking about.“ (Fishman, 1996a, s. 72)

Rozdělíme-li jazyky v Ekvádoru na ohrožené a neohrožené, zjistíme, že mezi ty druhé patří pouze španělština, všechny ostatní jazyky vykazují různé stupně ohrožení. Je paradoxní, že o revitalizaci a záchraně jazyka se mluví (Quishpe Lema, 2009; Duche Hidalgo, 2005) v souvislosti s jazyky záparo (7 mluvčích) a andoa (1 mluvčí), u nichž je bohužel možno realizovat již pouze jejich pečlivou dokumentaci. Mluvčí ostatních ohrožených jazyků si často vážnost situace vůbec neuvědomují a mají jen nejasnou představu o tom, že jazyky mohou také zaniknout. Není jisté, nakolik může jazyková politika přispět k revitalizaci ohrožených jazyků, jelikož zkušenosti ukazují, že škola ani žádná jiná instituce nejsou schopny nahradit předávání jazyka z generace na generaci v rodině, a mnoho lingvistů je skeptických k možnostem institucionální podpory jazyků.³⁵ Nicméně příklady částečně úspěšných revitalizačních snah (hawai'i, maori, lakhota) ukazují, že v nich instituce a jazykové plánování sehrály významnou roli.

Ačkoli nová ústava z roku 2008 proklamuje respekt a podporu původním jazykům, vlivem setrvačnosti jsou tyto jazyky stále vnímány jako druhořadé a mnoho lidí, zejména mladých, se je stydí používat i v případě, že jimi schopni mluvit jsou. Ohledně jazykového plánování je v Ekvádoru zcela mimovolně aplikován klasický model. Tato situace pramení především z malého zájmu o původní jazyky. Ve většině případů se jedná o jazyky nedostatečně popsané, přičemž důkladné studium těchto jazyků vyžaduje především čas, finanční prostředky a kompetentní lingvisty. Donedávna se popisem

³⁵ Srov. např. Nettle – Romaine (2000, s. 178): „When a language is no longer being passed on at home, efforts to promote it outside that domain – in church or school, for instance – usually end up being symbolic and ceremonial“.

původních jazyků Ekvádoru zabývali zejména misionáři, pro něž byl tento popis pouze prostředkem šíření víry. Bilingvní školství, které vzniklo jako jeden z mála podpůrných prostředků revitalizace, se ve většině případů májí účinkem, a jeho význam tak spočívá spíše v rovině symbolické.

Je pravděpodobné, že systematické jazykové plánování by přispělo k revitalizaci ohrožených jazyků v Ekvádoru. Vzhledem k tomu, že u ohrožených jazyků nebereme v úvahu pouze komunikační funkce jazyka, ale i jejich roli při zachování kulturní identity, udržení jazykové diverzity Ekvádoru by přispělo i k udržení jeho kulturní rozmanitosti. Samotný zájem o ohrožené jazyky, jejich důkladný popis včetně standardizace a větší informovanost jejich uživatelů, může být jedním z pozitivních kroků, kterým mohou lingvisté přispět ke snaze o udržení jazykové diverzity Ekvádoru. Úvahy o jazykovém plánování však doposud probíhají pouze na politické úrovni, bez konkrétních výsledků. Z tohoto důvodu je jazyková diverzita Ekvádoru stále více ohrožena. Současná situace naznačuje, že původní jazyky Ekvádoru budou následovat osudy mnoha jiných původních jazyků amerického kontinentu a zaniknou dříve, než dojde k jejich efektivní revitalizaci.

LITERATURA

- AGUAVIL, A. – AGUAVIL, F. – CALAZACÓN, M. (2011): A counterweight: the documentation of the culture and language of the Tsachila. In: M. Haboud – N. Ostler (eds.), *Endangered Languages: Voices and Images*. Bath: Foundation for Endangered Languages, s. 166–171.
- ALVAR, M. (ed.) (1996): *Manual de dialectología hispánica: El Español de América*. Barcelona: Ariel.
- BENÍTEZ, L. – GARCÉS, A. (1990): *Culturas ecuatorianas ayer y hoy*. Quito: Abya-Yala.
- BRUIL, M. (2011): High level of endangerment, low impact of the dominant language: the case of Ecuadorian Siona from Puerto Bolívar. In: M. Haboud – N. Ostler (eds.), *Endangered Languages: Voices and Images*. Bath: Foundation for Endangered Languages, s. 19–24.
- CABODEVILLA, M. A. (2009): *El exterminio de los pueblos ocultos*. Quito: Cicame.
- CÓRDOVA, C. J. (1996): Ecuador. In: M. Alvar (ed.), *Manual de dialectología hispánica: El Español de América*. Barcelona: Ariel, s. 184–195.
- DUCHE HIDALGO, C. (2005): *Los Andoa*. Quito: Abya-Yala.
- FABRE, A. (2005): *Diccionario etimológico y guía bibliográfica de los pueblos indígenas sudamericanos*. Dostupné online na adrese: <http://butler.cc.tut.fi/~fabre/BookInternetVersio/Alkusivu.html>>. Cit. 18. 6. 2013.
- FISHMAN, J. A. (1991): *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- FISHMAN, J. A. (1996a): What do you lose when you lose your language? In: G. Cantoni (ed.), *Stabilizing Indigenous Languages*. Flagstaff: Northern Arizona University Press, s. 71–81. Dostupné online na adrese: <<http://www2.nau.edu/~jar/SIL/Fishman1.pdf>>. Cit. 11. 7. 2013.
- FISHMAN, J. A. (1996b): Maintaining languages: What works? What doesn't? In: G. Cantoni (ed.), *Stabilizing Indigenous Languages*. Flagstaff: Northern Arizona University Press, s. 165–175. Dostupné online na adrese: <<http://www2.nau.edu/~jar/SIL/Fishman2.pdf>>. Cit. 11. 7. 2013.
- FISHMAN, J. A. (2006): *Do not Leave Your Language Alone*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- GNERRE, M. (2010): *Perfil descriptivo e histórico-comparativo de una lengua amazónica: el shuar (Jíbaro)*. Bilbao: Universidad del País Vasco.
- GÓMEZ RENDÓN, J. (2011): Deslindes lingüísticos en las tierras bajas del pacífico ecuatoriano: primera parte. *Antropología: Cuadernos de Investigación*, 10, s. 1–44. Dostupné online na adrese: <[56](http://revistas.arqueo-ecuatoriana.ec/es/cuadernos-de-investigacion/cuadernos-de-investigacion-</p></div><div data-bbox=)

- 10/249-deslindes-lingueisticos-en-las-tierras-bajas-del-pacifico-ecuatoriano-primera-parte1>. Cit. 18. 6. 2013.
- GÓMEZ RENDÓN, J. – POIRAMA, W. (2011): Avances en la revitalización del *sia pedee*: una agenda basada en la comunidad. In: M. Haboud – N. Ostler (eds.), *Endangered Languages: Voices and Images*. Bath: Foundation for Endangered Languages, s. 180–187.
- HABOUD, M. (1998): *Quichua y castellano en los Andes ecuatorianos*. Quito: Abya-Yala.
- HABOUD, M. (2010): América del Sur: región andina. In: C. Moseley (ed.), *Atlas de las Lenguas del Mundo en Peligro*. 2nd edition. Paris: UNESCO, s. 95–102.
- HABOUD, M. – VEGA, E. de la (2008): Ecuador. In: A. Palacios (ed.), *El español en América*. Barcelona: Ariel, s. 161–188.
- HOMOLÁČ, J. (2013): Nad knihou o jazykovém managementu. *Slovo a slovesnost*, 74, s. 55–66.
- JARAMILLO DE LUBENSKY, M. (1992): *Diccionario de ecuatorianismos en la literatura*. Quito: Casa de la cultura ecuatoriana.
- KATAN JUA, T. (2011): Investigando nuestra lengua “shuar chicham”. In: M. Haboud – N. Ostler (eds.), *Endangered Languages: Voices and Images*. Bath: Foundation for Endangered Languages, s. 103–105.
- KLOSS, H. (1969): *Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report*. Quebec: International Center for Research on Bilingualism.
- LEWIS, P. – SIMONS, G. – FENNIG, C. (eds.) (2013): *Ethnologue: Languages of the World*. 17th edition. Dallas: SIL International. Dostupné online na adrese: <<http://www.ethnologue.com>>. Cit. 18. 6. 2013.
- LIPSKI, J. M. (1996): *El español de América*. Madrid: Cátedra.
- LOPE BLANCH, J. M. (1967): La -r final del español mexicano y el sustrato nahua. *Thesaurus, Boletín del Instituto Caro y Cuervo*, 22/1, s. 1–20. Dostupné online na adrese: <http://cvc.cervantes.es/lengua/thesaurus/pdf/22/TH_22_001_001_1.pdf> Cit. 18. 6. 2013.
- LOUKOTKA, Č. (1968): *Classification of South American Indian Languages*. Los Angeles: University of California.
- MAYORGA, O. – HABOUD, M. (2011): Geolingüística Ecuador: un estudio interdisciplinario sobre la vitalidad de las lenguas ancestrales del Ecuador. In: M. Haboud – N. Ostler (eds.), *Endangered Languages: Voices and Images*. Bath: Foundation for Endangered Languages, s. 73–77.
- MOSELEY, C. (ed.) (2010): *Atlas de las Lenguas del Mundo en Peligro*. 2nd edition. Paris: UNESCO.
- MUYSKEN, P. C. (1979): La mezcla de quechua y castellano: El caso de la “media lengua” en el Ecuador. *Lexis*, 3, s. 41–56.
- NEKVAPIL, J. (2006): From language planning to language management. *Sociolinguistica*, 20, s. 92–104.
- NEKVAPIL, J. (2010): O historii, teorii a modelech jazykového plánování. *Slovo a slovesnost*, 71, s. 53–72.
- NEKVAPIL, J. – SHERMAN, T. (eds.) (2009): *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang.
- NEKVAPIL, J. – SLOBODA, M. – WAGNER, P. (2009): *Mnohojazyčnost v České republice: Základní informace / Multilingualism in the Czech Republic: Basic Information*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- NETTLE, D. – ROMAINE, S. (2000): *Vanishing Voices*. Oxford: Oxford University Press.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (2002): Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis*, 38, s. 429–442.
- NEUSTUPNÝ, J. V. – NEKVAPIL, J. (2003): Language management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, 4, s. 181–366.
- PAZA GUANOLEMA, M. (2011): El papel de los pueblos indígenas y sus lenguas en la construcción del estado plurinacional desde su propia visión. In: M. Haboud – N. Ostler (eds.), *Endangered Languages: Voices and Images*. Bath: Foundation for Endangered Languages, s. 146–149.
- PAZMIÑO, A. (2011): Sondeo de vitalidad de la lengua kichwa en comunidades serranas. In: M. Haboud – N. Ostler (eds.), *Endangered Languages: Voices and Images*. Bath: Foundation for Endangered Languages, s. 133–135.

- QUILIS, A. – CASADO-FRESNILLO, C. (1994): *Cuestionario del Atlas lingüístico del Ecuador (ALEcu)*. Ambato: Casa de Montalvo.
- QUILIS, A. – CASADO-FRESNILLO, C. (2002): Les travaux de l'Atlas Lingüístico Nacional del Ecuador. In: M. Contini (ed.), *La Géolinguistique en Amérique Latine*. Grenoble: Université Stendhal, s. 103–113.
- QUISHPE LEMA, C. (2009): *Kasakuimiñijau Sapara Atupama*. 3rd edition. Puyo: Ministerio de educación y cultura.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (RAE) (2005): *Diccionario panhispánico de dudas*. 2nd edition. Madrid: Santillana. Dostupné online na adrese: <<http://www.rae.es/recursos/diccionarios/dpd>>.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (RAE) (2009): *Nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa Libros.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (RAE) (2010): *Ortografía de la lengua española*. Madrid: Espasa Libros.
- SEPDI (SUBSECRETARÍA DE EDUCACIÓN PARA EL DIÁLOGO INTERCULTURAL) (2009): *Yachakukkunapa shimiyuk kamu*. Quito: Ministerio de Educación.
- SEPDI (SUBSECRETARÍA DE EDUCACIÓN PARA EL DIÁLOGO INTERCULTURAL) (2010): *Kichwata yachaymanta*. Quito: Ministerio de Educación.
- TOSCANO MATEUS, H. (1953): *El español en el Ecuador*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- UNICEF – FUNPROEIB ANDES (2009): *Atlas sociolingüístico de pueblos indígenas en América Latina* [DVD]. Cochabamba: FUNPROEIB Andes.
- VALEŠ, M. (2011): Vitalidad de la lengua shuar y actitudes de los hablantes hacia su lengua vernácula. In: M. Haboud – N. Ostler (eds.), *Endangered Languages: Voices and Images*. Bath: Foundation for Endangered Languages, s. 68–72.
- ZAJÍCOVÁ, L. (2003): Jazyky a lingvistika v Paraguayi. *Slovo a slovesnost*, 64, s. 40–51.

RESUMEN

Diversidad lingüística y la política lingüística de Ecuador

Ecuador es un país con abundante diversidad, tanto cultural como lingüística, sin embargo, esta diversidad está en peligro a causa del contacto de las lenguas indígenas con el español. El objetivo de este artículo es el de describir las lenguas de Ecuador y la política lingüística del país. Se presta mayor atención a las lenguas indígenas y a la posibilidad de su revitalización. El texto esboza su situación sociolingüística y su vitalidad. Siguiendo la geografía del país, las lenguas están divididas a tres grupos: kichwa (sierra), lenguas de la costa del Pacífico y las lenguas de Amazonía. Se discute también la política lingüística general, que últimamente ha cambiado a favor de la diversidad lingüística pero que no ha sido capaz cambiar la actitud negativa hacia las lenguas vernáculas. Por lo que se refiere a la planificación lingüística, la ausencia de una política lingüística consistente, desgraciadamente, favorece el cambio lingüístico hacia el español, en lugar de la revitalización de las lenguas indígenas.

Katedra románských jazyků FP TUL
Studentská 2, 461 17 Liberec
<miroslav.vales@tul.cz>